

Střet konzervativní politiky a modernizace v meziválečném Rakousku 1918-1938

Martin Jeřábek

Resumé

Der vorliegende Aufsatz beschäftigt sich mit dem ambivalenten Verhältnis der konservativen Politik und der Moderne in Österreich in der Zwischenkriegszeit. Der Kern der Gegensätze lag in den gravierenden ideologischen Unterschieden zwischen den beiden größten politischen Lagern, den Sozialdemokraten und den Christlichsozialen. Die Linke war demokratisch, modern und antiklerikal, die bürgerlichen Kreise waren konservativ, antimarxistisch und autoritär orientiert. Die Sozialdemokratie unterstützte die neue republikanische Verfassungsordnung, die Konservativen strebten gestützt von der extremen Heimwehrbewegung nach einer „ständischen Ordnung“. Das Regierungsprogramm von Engelbert Dollfuß verkörperte neben der Idee eines selbstständigen, christlichen und deutschen Österreichs auch das Konzept des Österreichertums. Auf diese Grundlage wurde nach Befreiung Österreichs von der nationalsozialistischen Herrschaft im Jahre 1945 zurückgegriffen. Bei der Gestaltung der Innenpolitik knüpfte man allerdings auf den Gegenpol der konservativen Reaktion auf die Veränderungen der Revolution von 1918, nämlich an die moderne liberal-demokratische und soziale Ordnung der republikanischen Verfassung, die auf der Basis der Kompromissverhandlungen zwischen den beiden politischen Lagern am Anfang der Republik zustande kam.

První světová válka znamenala konec habsburské monarchie a zrod První rakouské republiky. Zahraničněpoliticky bylo Rakousko v roce 1918 postaveno do úplně nové situace malého vnitrozemského státu omezeného mírovými dohodami. Politické vedení ve státě převzaly od císařského aparátu politické strany. Jejich vedení mohlo navázat na aktivity z předválečného období, ovšem za diametrálně změněných podmínek roku 1918. Pro řadu národů střední Evropy znamenal konec války počátek nového období emancipace v nástupnických státech. Čechoslováci, Poláci, Slovinci, Chorvaté a Srbové z habsburské monarchie tak mohli realizovat své právo na sebeurčení. Právě nabytý pocit svobody se stal pozitivní součástí jejich identity a moderního myšlení.

V meziválečném Rakousku se svářely prvky moderny s historickou tradicí mnohem výrazněji než ve státech, které založily svou novou státní existenci na troskách habsburské monarchie. Přispěl právě tento rozpor k neúspěchu První republiky? Vyústění rakouského vývoje mezi lety 1918-1938 do autoritarismu a nacismu bylo výsledkem velmi obtížně

řešitelných politických dilemat a hospodářských problémů, dílem ale i krize společenské, státní a národní identity, která odrážela výše uvedený rozpor. V následující stati se zamyslím nad otázkou rakouské identity a některými aspekty obsahu moderních a zároveň tradičních prvků ve společnosti, politice a ideologii meziválečného období 1918-38. Budu je aplikovat na konkrétních historických příkladech v Rakousku.

Společenská modernizace a tradiční sociální vazby

Pád monarchie byl ve znamení společenských změn. V Rakousku *de facto* neproběhla revoluce, přestože události let 1918-1919 současníkům jako revoluční připadat musely. Pro řadu rakouských Němců z neprivilegovaných vrstev to byl počátek nové epochy demokracie, sociální rovnosti a pokroku. Republikánský politický systém však neprovázela totální změna dosavadního sociálního uspořádání. První koalici v letech 1919-1920 vedla sociální demokracie spolu s křesťanskosociální stranou. Dělnictvo získalo díky volebnímu úspěchu sociální demokracie v roce 1919 výrazný podíl na politické moci a tím patřilo k zakladatelům republikánského zřízení. Vůči demokratizaci zosobněné v centrální roli parlamentu ve státním rozhodování stály v opozici staré „císařské“ elity – duchovenstvo, bývalí příslušníci armády, šlechta a střední vrstvy.

Především střední vrstvy a inteligenci postihla poválečná inflace a sanování státního rozpočtu. Střední vrstvy vedle tohoto psychologického efektu pociťovaly, že se v novém státě nacházejí v politicky nevýhodném postavení. Příslušníci střední vrstvy byli postiženi i materiálně. Inflace zničila téměř všechny finanční rezervy obyvatelstva, především státem garantované obligace. Formou válečných půjček stát financoval válku. Řada bohatých lidí ze střední třídy do nich investovala, aby z výtěžků (renty) z cenných papírů mohla žít. Například úředníci ztratili inflačním vývojem 80% svých reálných příjmů a úspor.¹ Rozdíl mezi příjmy středních a dělnických vrstev se v poválečných letech radikálně snížil, zákonodárství z let 1919-1920 o ochraně nájemníků prakticky vyvlastnilo majitele domů² a rolníci v provinciích byli znevýhodněni poválečným centrálním systémem distribuce potravin. Nový systém zdanění luxusního zboží, kulturních představení, a jídel a pití v tradičních vídeňských restauracích a kavárnách zasahoval i do tradičního způsobu života středních vrstev.³

¹ Bruckmüller E., Das österreichische Bürgertum zwischen Monarchie und Republik, *Zeitgeschichte*, Jg. 20, Heft 3,4, März-April 1993, s. 68.

² Bruckmüller E., Das österreichische Bürgertum, s. 67.

³ Ebeling, Richard M.: The Economist as the Historian of Decline: Ludwig von Mises and Austria Between the Two World Wars, s. 17; pramen: <http://www.mises.org/journals/scholar/ebeling1.pdf>

Postavení starých elit bylo sice nástupem organizovaného dělnictva otřeseno, ale ne zcela zlomeno. Následky války, inflace, nivelizace příjmů a znatelné zhoršení životní úrovně občanských vrstev poznamenaly jejich tradiční sebevědomí. Paralelně k modernímu ústavnímu a demokratickému politickému systému vznikaly u skupiny obyvatel rakouského státu negativní postoje vůči republice a parlamentarismu a nostalgické po společenské prestiži, kterou požívali za císařství. Vedle těchto pocitů u nich převládal komplex společenské bezmocnosti v poměru k dělnickým masám, které vedla Sociálně demokratická dělnická strana.

Vídeň a spolkové země

Rozpor tradičních postojů a moderny se rýsoval v Rakousku také geograficky. S konzervativně orientovanými provinciemi silně kontrastovala socialistická Vídeň. Zemědělci a nižší střední třída ve spolkových zemích se stali hlavními volebními sympatizanty křesťanskosociální strany zvláště poté, co ve volbách roku 1911 ztratili křesťanští sociálové po smrti Karla Luegera vládní většinu ve Vídni. Naopak sociální demokraté si udržovali na Vídeňské radnici po celé období První rakouské republiky spolehlivou převahu. Ještě v posledních obecních a zemských volbách v roce 1932 získali i přes vzestup NSDAP 683 tisíc z 1,16 miliónu odevzdaných hlasů.⁴ Obyvatelstvo ve spolkových zemích pohlíželo s nechuť také na sociální výstavbu dvoumilionové metropole. Přijetí řady sociálních zákonů a s tím související přesuny ve vlastnické struktuře, které byly následkem změny systému, se prakticky nejvíce projevilo ve Vídni. Vídeňská socialistická obec byla majitelkou plynáren, elektrických podniků, veřejných lázní a pivovaru.⁵ Není tedy divu, že právě z katolicky a tradičně orientovaných provincií přišla podpora snaze vedení křesťanskosociální strany v čele s prelátem Ignazem Seipelem⁶ zredukovat „sociální skok“ z přelomových let 1918-1920.

Ze středních a rolnických vrstev se také formovalo radikální hnutí *Heimwehr*, které vzniklo na základě dobrovolnických svazků především ve Štýrsku, Korutanech a Tyrolsku. Hnutí charakterizovaly moderní i tradiční prvky. V jeho ideologii se prolínala archaická „středověká“ doktrína stavovského principu s moderním extremismem.⁷ Kromě konzervativních elementů *Heimwehr* vykazoval základní znaky fašistického hnutí: požadavek mobilizace mas, vůdcovský princip a prvky militantního chování přenesené z armády na

⁴ Kluge U., *Der österreichische Ständestaat 1934-38, Entstehung und Scheitern*, Wien 1984, s. 66, tabulka b)

⁵ Srovnej Gunther J., *Evropa – jaká je*, Praha 1936, s. 328.

⁶ K osobnosti Klemperer, K. von, Ignaz Seipel. *Staatsmann einer Krisenzeit*, Graz, Wien 1976.

⁷ Kluge U., *Der österreichische Ständestaat 1934-38*, s. 39.

civilní společnost. Přestože se ambice vůdců i členů *Heimwehru* značně lišily, jednotlivá uskupení spojoval záporný vztah k marxismu. Marxismus byl jeden z fenoménů, na který negativně reagovalo jak rolnictvo z alpských zemích, tak i provinční městské střední vrstvy. Ačkoli část vyšších vůdců patřila k šlechtickým pozemkovým vlastníkům (kníže Ernst Rüdiger Starhemberg) a představitelům armády, širší základnu tvořili střední a nižší vrstvy: drobní podnikatelé, zemědělci a dělníci. *Heimwehr* nebylo dominantně rolnickým hnutím, přestože se ze zemědělského sektoru rekrutovalo asi 70 % jeho členů.⁸ Je zajímavé, že největší početní nárůst u *Heimwehru* nastal – na rozdíl od NSDAP – ještě před hospodářskou krizí, a to v periodě let 1927-1929. Právě část vládních kruhů a křesťanskosociální strany považovaly *Heimwehr* za protiváhu sociálně demokratické milice *Republikanischer Schutzbund* a odborů, které byly schopny mobilizovat dělnické masy. Z konzervativního a protisocialistického prostředí spolkových zemí ne náhodou pocházeli i nejznámější vůdci *Heimwehru* Richard Steidle a Walter Pfrimer. Oba předáci patřili ke střední vrstvě (povoláním advokáti) a profilovali se jako „ochránci“ tradičních středostavovských hodnot a starého pořádku.⁹

Rakouský konzervatismus a sociální demokracie

Tradice a modernita tvořily zásadní linie konfliktu nejen ohledně společenského a ekonomického uspořádání, ale i na politické rovině Rakouska. Rakouskou sociální demokracii (SDAP) musíme chápat jako stranu moderního organizovaného dělnictva. Když se 21. října 1918 sešlo ve Vídni provizorní Národní shromáždění, byla sociální demokracie politickou silou s jasným programem. Díky své jednotné celostátní organizaci a ideologickému zaměření disponovala výraznou integrační silou a byla schopna aktivovat různé levicové proudy v zemi. Nebyla zasažena rozpadem říše tak jako ostatní politické strany a této výhody na počátku republiky dovedla využít. Po změnách v politice měla podle koncepce SDAP následovat „sociální revoluce“.

Křesťanskosociální strana rovněž nepostrádala moderní prvky. V prosinci 1918 požadovala ve volebním prohlášení zavedení pojištění pro případ nemoci a ztráty zaměstnání a důchodové zabezpečení.¹⁰ Některé z těchto požadavků byly realizovány v době vlády tzv.

⁸ Podrobně k podílu rolníků v hnutí Heimwehr, Schneeberger Franziska, Heimwehr und Bauern - ein Mythos, *Zeitgeschichte*, Heft 4, Jg. 16, 1989, s. 135-145.

⁹ Pauley, B. F., Hahnenschwanz und Hakenkreuz. Der Steierische Heimatschutz und der österreichische Nationalsozialismus 1918-1934, Wien, München, Zürich 1972, s. 95nn.

¹⁰ Das Wahlprogramm der Christlichsozialen Partei 1918, in: Österreichische Parteiprogramme 1868-1966, Berchtold K. (Hg.), München 1967, s. 356-9; srovnej Wohnout, H.: Middle-class Governmental Party and

velké koalice za spolupráce dvou rozhodujících táborů v Rakousku – socialistického a křesťanskosociálního. Přestože se předáci křesťanskosociální strany na reformách v rámci velké koalice sami podíleli, sledovali jejich z pohledu pravice příliš „socializující“ trend se skepsí. Po nástupu občanské koalice pod vedením křesťanskosociální strany byla realizace sociálních reforem zastavena z důvodu rigidní finanční politiky vlády orientované na konsolidaci rozpočtu. Nepochybně největším výkonem velké koalice z let 1919-20 byla příprava a schválení Spolkového ústavního zákona dne 1. října 1920.¹¹ Navzdory rozpadu koalice v červnu 1920 pokračovaly díky iniciativě sociální demokracie práce ústavního podvýboru na konečném znění ústavního textu. Ústava Rakouské republiky postulovala moderní demokratický stát s převahou moci parlamentu, představovala však křehký politický kompromis. I základní ústavní otázky byly v průběhu 20. let 20. století z různých stran zpochybňovány a proto byla ústava roku 1929 předmětem revize. Ústava dávala dobrý rámec státnímu uspořádání. Ve střednědobém pohledu se ukázaly jako podstatnější pro budoucí vývoj země postoje jednotlivých politických táborů k modernímu rakouskému systému a demokracii vůbec. Postupem času mezi lety 1929-33 byly tyto postoje ve znamení stále většího rozporu.

Kořeny antagonismu mezi dvěma největšími politickými tábory se dotýkaly nejen sociálních věcí a hospodářské politiky, ale panovaly jednoznačně na ideologickém poli. Nejlepším příkladem, který mohu uvést v této souvislosti, je pohled obou politických stran na školství. Linecký program sociální demokracie z roku 1926 zosobňoval politickou koncepci austromarxismu. Kládl mimořádný důraz na oblast „vzdělávání“: „Pouze školené, disciplinované a třídně uvědomělé dělnictvo může být garantem uskutečnění demokracie.“¹² V otázce školství požadovala sociální demokracie sekulární model a zrušení výuky náboženství. Tato opatření měla být předstupněm ke konečné odluce církve od státu. Sociální demokracie považovala náboženství za výhradně soukromou záležitost občana.¹³ Rozpory v církevních otázkách představovaly latentní konfliktní potenciál do budoucna. Křesťanskosociální program byl vyhlášen na stranickém sjezdu 29. listopadu 1926 jako reakce na postuláty sociálně demokratického programu. Navazoval na teze křesťanských sociálů z roku 1923, ale v mnohých otázkách šel dále.¹⁴ Křesťanští sociálové formulovali své

Secular Arm of the Catholic Church: The Christian Socials in Austria, in: Political Catholicism in Europe 1918-45, Wolfram Kaiser, Helmut Wahnout (Hrsg.), London and New York 2004, s. 174.

¹¹ Ermacora, Felix (Hrsg.), Österreichische Bundesverfassungsgesetze. Wien, Köln, Weimar 1994, s. 7.

¹² Maderthaler W., Die Sozialdemokratie, in: Handbuch des politischen Systems Österreichs. Erste Republik 1918-1938, Hanisch E., Staudinger A., Tálos E. (Hrsg.), Wien 1995, s. 186.

¹³ Österreichische Parteiprogramme 1868-1966, s. 259.

¹⁴ Österreichische Parteiprogramme 1868-1966, s. 371, 374.

zásady v reakci na návrhy sociální demokracie, které se týkaly církevních otázek, a soustředili se na otázku budování konfesních škol. Ty měly být základem školství na nižší a střední úrovni. „Tam, kde není tento cíl splněn [konfesní škola vybudována], trvá strana na uznání předmětu náboženství jako povinného vyučovacího předmětu.“¹⁵ Tak zněla základní teze křesťanského programu v otázce školství. Zároveň strana vyjadřovala své přesvědčení, že stát a církve mají spolupracovat a vzájemně se podporovat.

Politické a společenské cíle sociálních demokratů a křesťanskosociální strany dávaly tušit, že rozpory ve světonázorové orientaci obou táborů by mohly vést v extrémní situaci až k ozbrojenému střetu. „Proti sobě stály ideologicky diametrálně rozdílné pohledy na život: postoj katolíka a postoj sociálního demokrata. Oba se mohli opřít o vlastní uzavřené prostředí. Katolické prostředí se formovalo okolo kostela, sociálně demokratické na stranickém sídlišti (Parteiheim)“.¹⁶ Postoj církve k demokratickému systému vlády je třeba vidět v kontextu společenských, sociálních a politických změn první třetiny 20. století. Pád jistot i morálních hodnot během čtyři roky trvajících válečného konfliktu přinesl novou vlnu sekularizace. Církve reagovala na vzniklou situaci. Již samotnou skutečnost, že poválečný systém svou legitimitu odvozoval od svrchovanosti lidu a ne od Boha, nesla nelibě. Církve si nedokázala po roce 1918 udržet své výsadní postavení, které měla za monarchie. Ocitla se „pod palbou kritiky“ i v kulturní a hospodářské sféře.¹⁷ Rozsáhlá socialistická kampaň na podporu výstupů z církve, která dosáhla svých dvou vrcholů v letech 1923 a 1927, negativní postoj duchovních k socialistickému hnutí jen umocnila.¹⁸

Křesťanskosociální strana ideologicky vycházela z katolického sociálního učení. Katolická doktrína chápala demokracii jako dílo liberálních a socialistických sil, tedy jako produkt moderní doby a ducha Velké francouzské revoluce.¹⁹ V tomto smyslu se vyjadřovali hlavní představitelé křesťanskosociální strany. Politické strany byly z tohoto pohledu nedílnou součástí parlamentarismu. Proto zvláště proti nim směřovala kritika z křesťanských pozic. Ignaz Seipel prohlásil ve svém projevu v Tübingen 16. července roku 1929: „Má kritika pseudodemokracie není namířena proti jedné straně, nýbrž proti všem stranám, které

¹⁵ Österreichische Parteiprogramme 1868-1966, s. 375.

¹⁶ Hanisch E., *Der lange Schatten des Staates. Österreichische Gesellschaftsgeschichte im 20. Jahrhundert 1890-1990.* Wien 1994, s. 292.

¹⁷ Weinzierl E., *Kirche und Politik*, in: *Österreich 1918-1938, Geschichte der Ersten Republik.* Weinzierl Erika, Skalnik K. (Hg.), Graz, Wien, Köln 1983, s. 461.

¹⁸ Hanisch E., *Der lange Schatten des Staates.*, s. 294; srovnej s Weinzierl, *Kirche und Politik*, in: *Österreich 1918-1938, Geschichte der Ersten Republik*, s. 462nn.

¹⁹ Huemer P., *Sektionschef Robert Hecht und die Zerstörung der Demokratie in Österreich. Eine historisch-politische Studie*, München 1975, s. 199.

demokracii propadly.”²⁰ Tradiční postoj rakouských katolíků se tak promítal do politické roviny.

Také sílí antisemitismus mezi členy křesťanskosociální strany byl výrazem kritiky moderní společnosti.²¹ Právě v předsudcích vůči židovské komunitě se zvláště projevoval protiklad moderny a antimoderny, ale i vztah socialismu a antimarxismu v rakouské společnosti. Přestože rakouský antisemitismus používal politické a ekonomické argumenty, vycházel v jádru z katolické tradice antijudaismu. Konzervativci při svých vystoupeních poukazovali mimo jiné na fakt, že část sociálně demokratických vůdců včetně Otto Bauera jsou židovského původu. Tímto způsobem se mísily kritické tóny zaměřené proti marxismu s odmítáním demokracie i sekulárního a liberálního republikánského státu.

Výše uvedené ideologické tendence našly své přímé politické uplatnění v době akutní krize demokracie za vlády kancléře Engelberta Dollfuss, zvláště po vyřazení parlamentu 4. března 1933. Myšlenkové jádro kritiky moderny bylo začleněno do „stavovské ústavy“ z 1. května 1934, která jako alternativu k demokracii postulovala nové, stavovské, autoritativní a především od Boha dané státní a společenské uspořádání. Pro církve byl Dollfussův vládní kurs ztělesněním představ o „třetí cestě“ mezi egoistickým kapitalismem a kolektivistickým komunismem a marxismem. V církevních kruzích byl v meziválečném Rakousku patrný protiparlamentní duch. Jakoukoliv změnu a odklon od parlamentarismu proto církve vítala. 2. dubna 1933 po vyřazení rakouské Národní rady vládou kardinál arcibiskup Theodor Innitzer prohlásil: „Musíme se radovat, že v naší rakouské vlasti máme ve vedení katolické muže činu, kteří povedou boj proti bolševizaci a atomizaci lidské společnosti. ... Těmto mužům musíme pomoci. Za takovou vládu se musíme postavit.“²²

Autoritativní kurz Dollfussovy vlády vedl za podpory hnutí *Heimwehr* a Benita Mussoliniho k občanské válce 12. února 1934, která znamenala nejen krvavý střet vlády se sociální demokracií, ale i vyřazení „socialistické“ poloviny rakouského obyvatelstva z politického života. Kancléř Dollfuss sice položil v období 1933-34 základy modelu „stavovského státu“, ale konfrontací s levicí prohloubil krizi rakouské společnosti a ve střednědobé perspektivě přispěl k postupné infiltraci Rakouska nacistickým hnutím v době vlády Kurta von Schuschnigga 1934-38 a tím k anšlusu a vtělení Rakouska do Třetí říše

²⁰ Seipel, I., *Der Kampf um die österreichische Verfassung*, Wien, Leipzig 1930, s. 188.

²¹ Wohnout, H.: *The Christian Socials in Austria*, in: *Political Catholicism in Europe 1918-45*, Wolfram Kaiser, Helmut Wohnout (Hrsg.), London and New York 2004, s. 175.

²² *Wiener Zeitung* z 4. dubna 1933.

v březnu 1938.

Závěrem úvahy o dvou rozhodujících politických táborech v Rakousku je třeba upozornit na fakt, že rozpory v rakouské společnosti po první světové válce odrážely vztah tradice a moderny do velké míry proměnlivě. Dokladem toho jsou trendy určující politické zaměření křesťanskosociální strany ve 20. a 30. letech 20. století. Jestliže vystopujeme v křesťanskosociální straně prvky moderní i tradiční, levicový socialistický proud můžeme jednoznačně považovat za moderní politické hnutí v rakouských dějinách. Toto tvrzení je třeba chápat především v kontextu cílů rakouské sociální demokracie. SDAP chtěla vytvořit sociální rovnost parlamentní evoluční cestou. V podmínkách meziválečné Evropy to byl moderní počin. Vedoucí skupinou v opozici proti republikánskému systému byli konzervativci. Tradičně orientované ideové základy křesťanskosociální strany sahaly svými kořeny do období katolické romantiky Karla von Vogelsanga v 19. století. Vedle těchto vazeb můžeme u křesťanských sociálů pozorovat artikulaci politických zájmů, která zcela odpovídala modernímu způsobu politického boje a ideologickému působení na sympatizanty a voliče. Přestože se od konce 20. let tato strana profilovala stále více jako konzervativní až ultrakonzervativní pravice, nezmizelo z ní však umírněné křídlo reprezentované například Ernstem Karlem Winterem, které si zachovalo určitou autonomii až do doby autoritativního státu v letech 1934-38.

Anšlus - Německo versus rakouská identita

Vztah tradice a moderny se po první světové válce v Rakousku promítal do základní otázky existence země jako samostatného státu. Spor o problém tzv. anšlusu (termín pro připojení Rakouska k Německu) provázel Rakousko od vzniku republiky v roce 1918 přes období autoritativního režimu až do obsazení Rakouska německými vojsky 12. března 1938.

Do roku 1918 žily rakouské elity, které byly bytostně spjaty s monarchií, tradicí rakouského mocnářství. Část rakouských Němců v habsburské říši v čele s velkoněmeckým hnutím ovšem preferovala připojení německých částí Rakouska-Uherska k Německu. Chtěla tím realizovat velkoněmeckou koncepci říše sjednocující všechny Němce ve střední Evropě. Rozpadem Rakouska-Uherska 1918 získala otázka spojení Německa a Rakouska ve velkoněmeckém duchu novou dimenzi. Pádem dynastie a založením republiky vnikl malý, národnostně vcelku homogenní stát. Rakušané byli válkou a rozpadem říše odtrženi od ostatních národů monarchie. Tím byly splněny předpoklady pro připojení k Německé říši. Tvůrci mírových smluv z let 1919-20 ale chtěli Německo co nejvíce oslabit. Ustanovení versailleské mírové smlouvy spojení Rakouska s Německem jednoznačně zakazovala.

Podepsáním smlouvy v Saint-Germain 10. září 1919 se Rakousko v článku 88 zavazovalo, že se vyvaruje jakéhokoliv jednání, které by přímo nebo nepřímo ohrožovalo jeho nezávislost.²³

Rakušané chápali vlastní existenci přesně rozporu s oktrojovanými řešeními vítězů války. Je pochopitelné, že nemohli najednou v roce 1918 popřít svou německou etnicitu a převzít ryze státní identitu samostatného Rakouska, přestože jim versailleský systém právě tento pohled nutil. Bylo logické, že Rakušané považovali připojení k Německu za způsob, jak kompenzovat oslabení, které Vídň přinesla porážka ve válce. V řadách politických elit panovala nedůvěra ve schopnost země se udržet jako stát a hospodářsky se rozvíjet. Pragmatické řešení problémů nabízelo připojení k Německu. Myšlenka anšlusu k Německé říši byla přítomna ve všech politických kruzích rakouské společnosti od socialistické levice až k nacionálním příznivcům *Heimwehru*, znamenala ovšem pro Rakušany vždy dobrovolné připojení za předpokladu zachování určitého vlastního postavení v rámci nového státního útvaru.

V roce 1922 muselo Rakousko podepsáním Ženevských protokolů dodatečně potvrdit, že nebude v budoucnu prosazovat připojení k Německu. Velkoněmecká lidová strana rezignovala na anšlus ve společném zájmu na udržení pravicové koalice bez účasti sociální demokracie. Jen díky závislosti země na finanční pomoci Společnosti národů sledovala rakouská zahraniční politika ve 20. letech také prozápadní francouzský kurs, ve skutečnosti se neoficiálně snažila o sblížení s Německou říší. V roce 1931 se Johannes Schober dokonce neúspěšně pokusil o přímou spolupráci a připravil s německým ministrem zahraničí Juliem Curtiem plán celní unie.

Nejhlasitěji požadovalo na rakouské politické scéně anšlus nacistické hnutí. Ačkoliv hrála rakouská NSDAP v politickém systému až do jara 1932 pouze omezenou roli, myšlenka anšlusu byla populární, protože korespondovala s většinovým názorem ve společnosti. Jak se prohlubovala hospodářská krize, rostl počet těch, kteří očekávali, že nacisty nekompromisně proklamované připojení k Německu vyřeší hospodářské problémy.²⁴ Německé nacionální prostředí, ve 20. letech doména Velkoněmecké lidové strany, se na počátku Dollfusovy vlády přiklonilo k nacismu.²⁵ Velkoněmci vystoupili na počátku roku 1932 z vlády a došlo k rozpadu občanské koalice. Nezbytná finanční pomoc, kterou se rozhodli křesťanští sociálové získat pro Rakousko, byla vázána na politický požadavek potvrzení zákazu anšlusu rakouskou

²³ BGBl. Nr. 303/1920; K významu smlouvy Suppan, A., Der Vertrag von St. Germain 1919. Beurteilungen, Inhalte und Konsequenzen, *Christliche Demokratie*, Zeitschrift des Karl von Vogelsang-Institutes, Jg. 8, Nr. 1, 1990, s. 7-13.

²⁴ Eichstädt U., Von Dollfuß zu Hitler. Geschichte des Anschlusses Österreichs 1933-38, Wiesbaden 1955, s. 14.

vládou na dalších 20 let.²⁶ Tzv. půjčku z Lausanne nechtěli Velkoněmci akceptovat, byla pro ně symbolem zrady na německé myšlence.

Období transformace demokracie v autoritativní formu vlády za kancléře Engelberta Dollfusse bylo podstatné pro vývoj postoje Rakušanů k problematice anšlusu. Nacistické Německo podporovalo rakouskou NSDAP v plánech na převzetí moci v Rakousku. Vláda se v roce 1933 ambicím nacistů postavila. Význam této konfrontace spočíval především v tom, že stála u počátku změny chápání role Rakouska v Evropě. V první fázi v letech 1933-38 rozvinula autoritativní vláda ideologii Rakouska jako „druhého“ německého státu a apelovala na rakouský patriotismus. Tento v následujícím textu uvedený model chápání rakouské identity ale nebyl schopen trvale čelit politické, mocenské a propagandistické převaze nacistického Německa. Teprve okupace Rakouska a účast Rakušanů na druhé světové válce po boku Třetí říše znamenala definitivní rozchod Rakouska s německým národem a postupné vytváření identity samostatného rakouského národa ve druhé polovině 20. století.

Podobně jako ostatní politické tábory v Rakousku chápali představitelé křesťanskosociální strany Rakousko jako stát německého národa. I pro kancléře Engelberta Dollfusse (v úřadu od května 1932) byl německý charakter Rakouska samozřejmý a veřejně se k němu hlásil: „Vždy jsem zdůrazňoval, že my Rakušané jsme Němci a žijeme v německé zemi.“²⁷ Přestože byl Dollfuss známým přítelem anšlusu, začal pod tlakem nacistických teroristických útoků na vládu i na svou osobu na jaře 1933 vyzdvihovat myšlenku svébytného Rakouska, rakouskou jedinečnost a práva Rakušanů na nezávislé Rakousko.²⁸ Vláda musela změnu kursu zahraniční politiky zdůvodnit. Dollfussova obranná *Österreich-Ideologie* proto vycházela z myšlenky rakouského lidu jako zvláštního německého kmene. Na rozdíl od velkoněmeckého smýšlení začala zdůrazňovat ideu „rakušanství“. Představovalo protipól všenněmeckému nacionalismu, vyznačovalo se zvláštním životním způsobem a mentalitou a odlišovalo se od „pruského stylu“. Základním znakem bylo katolictví jako univerzální a ne národní náboženství. Širší rozvinutí této interpretace, která byla „v zárodku“ obsažena v křesťanskosociálním hnutí, vyvolala až přímá konfrontace s nacismem. Rakousko zůstávalo druhým německým státem, ale reprezentovalo rovněž zemi skutečného, lepšího německví.²⁹

²⁵ Bruckmüller E., *Das österreichische Bürgertum*, s. 75.

²⁶ Gulick Ch., *Österreich von Habsburg zu Hitler*, Berkeley 1948, s. 386.

²⁷ Blíže například Wilschegg W., *Österreich - der "zweite deutsche Staat"*. *Der nationale Gedanke in der Ersten Republik*, Graz, Stuttgart 1992, s. 156.

²⁸ Jagschitz G., *Die Jugend des Bundeskanzlers Dr. Engelbert Dollfuss. Ein Beitrag zur geistlich-politischen Situation der sogenannten "Kriegsgeneration" des 1. Weltkrieges*, (Dissertation), Wien 1967, s. 197; shodná interpretace Edmonson C. E., *The Heimwehr and Austrian Politics 1918-1936*, Athens 1978, s. 177.

²⁹ Binder D. A., *Dollfuß und Hitler. Über die Außenpolitik des autoritären Staates in den Jahren 1933-34*, Graz 1979, s. 70.

Proti šovinismu a rasismu Třetí říše chtělo státní vedení v čele s Engelbertem Dollfussem a knížetem Starhembergem postavit nezávislý křesťansko-korporativní stát. Ten měl být naplněním výše uvedené rakouské myšlenky.

Argumentace představitelů Dollfussovy vlády v sobě obsahovala nové a moderní prvky v porovnání s velkoněmeckým hnutím, které již od svého vzniku v 19. století hlásalo význam připojení k velkému Německu. Zároveň se vládní protinacistický tábor odvolával na historické tradice habsburského císařství. E. Dollfuss a kníže E. R. Starhemberg vyzdvihovali rakušanství jako fenomén nezvrácené formy němectví. Pohled do minulosti nabízel řadu pozitivních vzorů. Nacismem ohrožené Rakousko prezentoval Dollfuss jako dědice supranacionálního *Altösterreich*. Vzpomínal na slávu a význam habsburské dynastie nesoucí po staletí císařskou korunu středověké Svaté římské říše národa německého. V očích Dollfusse se Německá říše po nástupu nacistického panství vrátila k tradici militarismu a protestantství frideriánského a bismarkovského Pruska. Protipólem protestantského Berlína byla Vídeň s katolickým a univerzalistickým duchem.³⁰ Před Vídní se také odehrávaly okamžiky, kdy se rozhodovalo o osudu západní evropské civilizace. Mezi významné události patřila obrana Vídně před Turky v roce 1683. V pojetí stavovského státu zůstávalo Rakousko i ve 20. století baštou křesťanské kultury. Mělo za úkol bránit klasickou kulturu nejen v zájmu němectví, ale i pro celou Evropu a být ostrovem v pohanském moři „hnědého bolševismu“ a barbarství.³¹ Předpokladem zachování ryzí německé kultury bylo udržet samostatnost země a zabránit anšlusu Rakouska.

Klíčovým faktorem, který rozhodoval, zda bude obrana proti nacismu úspěšná v dlouhodobější perspektivě, byla souvislost demokracie v nezávislém Rakousku s bojem proti Hitlerovi. Podle konzervativního odpůrce a kritika Dollfussova režimu Ernst Karla Wintera byla právě existence federalismu, demokracie a dokonce socialismu v Rakousku předpokladem nepřipojení Rakouska k Německu.³² Tyto úvahy vyslovené roku 1933 nám mohou být dobrým vodítkem pro vysvětlení anšlusu v roce 1938 a neúspěchu meziválečného autoritativního Rakouska. Čím více rostla moc Německa v období 1936-38, tím více potřeboval Schuschniggův tábor odpůrců anšlusu podporu socialistické levice k posílení

³⁰ Srovnej Staudinger A., Austrofaschistische "Österreich"-Ideologie. in, Austrofaschismus, Beiträge über Politik, Ökonomie und Kultur 1934-1938, Emmerich Tálos (Hg.), 4. erg. Aufl., Wien 1988, s. 309.

³¹ Kindermann, K. G., Zur Tabu-Zone des österreichischen Widerstandes, in: Kontroversen um Österreichs Zeitgeschichte. Verdrängte Vergangenheit, Österreich-Identität, Waldheim und die Historiker, Botz G. Sprengnagel G. (Hg.), Frankfurt, New York 1994, s. 484.

³² Stourzh G., Die Aussenpolitik der österreichischen Bundesregierung gegenüber der nationalsozialistischen Bedrohung. in: Stourzh G u.a. (Hg.), Österreich, Deutschland und die Mächte. Internationale und österreichische Aspekte des *Anschlusses* vom März 1938, Wien 1990, s. 324.

protinacistické fronty. Socialisté byli ale nuceni působit od porážky v občanské válce 12. února 1934 v ilegilitě. Utužování autoritativního byrokratického státu, postulování radikálního antimarxismu a zdůrazňování „německé cesty“ vývoje (myšlenka Rakouska jako druhého německého státu) snížilo schopnost společenské, ideologické i státní rezistence Schuschniggova Rakouska proti nacismu. Rakousko bylo 12. března 1938 připojeno k Německu bez boje a za hlasitého vítání okupační armády.

Stavovský stát – relikv střeďověku nebo východisko k překonání třídního boje?

Autoritativní režim kancléře Dollfusse a jeho nástupce Kurta von Schuschnigga byl obrazem konzervativní reakce na liberální demokratické uspořádání. Experiment stavovského státu ideově čerpal ze středověkých modelů stavovského uspořádání společnosti na území Svaté říše římské. Částečně navazoval na Spannův projekt „Skutečného státu“³³ v oblasti politické, na poli sociálním vycházel z papežské encykliky *Quadragesimo anno* z roku 1931. Pro tyto základy si režim dal název „křesťanský stavovský stát“. Preambule ústavní listiny zněla: „Ve jménu Boha všemohoucího dostává rakouský lid pro svůj křesťanský, německý spolkový stát na stavovském základě tuto ústavu.“³⁴ Pojetí spolupráce ve stavovské společnosti mělo být alternativou k marxistickým postulátům o třídním boji. Organizací profesních stavů měly být vyřazeny všechny rozporné tendence, které oslabovaly stát v jeho hlavním poslání.

Úkoly „nového Rakouska“ deklaroval již Dollfuss ve slavnostním projevu 11. září 1933: „Věříme, že se nám v tomto křesťanském koutě střední Evropy podaří zachovat opravdovou německou kulturu.“³⁵ Stavovská základna Rakouska položená tzv. Květnovou ústavou se měla snoubit se zásadami křesťanského světového názoru. Stavovství mělo být zárukou nastoupení cesty, která stála v protikladu k liberálnímu a sekulárnímu uspořádání světa. Tento politický model vycházel z principu nadřazené autority. Řečeno Dollfusovými slovy: „Spolkový kancléř přímo i nepřímó jmenuje zodpovědné muže v zemích i okresech... pouze vládě náleží právo iniciovat zákony“.³⁶

Ústavou vyhlášenou 1. května 1934 byly položeny základy uspořádání, které mělo nahradit demokratický „stát politických stran“. Samotné mínění části tvůrců autoritativně-

³³ Spann O., *Der wahre Staat*. Leipzig 1921.

³⁴ Brauner W., Lachmayer F., *Österreichische Verfassungsgeschichte*, 1992, s. 237.

³⁵ Tzv. „Trabrennplatz-Rede“, in: *Österreichische Parteiprogramme 1868-1966*. Berchtold K. (Hg.), München 1967, s. 431.

³⁶ Dollfuß an Österreich. *Eines Mannes Wort und Ziel*. Weber E. (Hg.), Wien 1935, s. 225n.

stavovského systému však neskrývalo skepsi nad realizací tohoto státního modelu. Dollfussův poradce Robert Hecht na podzim 1933 prohlásil, že stavovský stát „neodpovídá reálným představám obyvatelstva“.³⁷ Pod pojmem stavovství si každá zájmová politická skupina představovala něco jiného. Jestliže příznivci školy Othmara Spanna prosazovali především autoritu a hierarchii, katolíci jejich představy směřující k totálnímu státu nesdíleli.

Ústava zaváděla systém společenských zájmových zastoupení. Členové profesních stavů byli do svých funkcí jmenováni a vázáni platným právem. Jejich úloha byla odvozena – obdobně jako celá ústava – transcendentně, jako „pořádek ustanovený Bohem“. Navzdory tomuto odkazu se Rakousko z let 1934-1938 podobalo modelu encykliky *Quadragesimo anno* pouze vzdáleně.³⁸ Mocenská instrumentalizace systému byla v rozporu s pojetím společnosti ve smyslu Vatikánem postulovaného křesťanského modelu.

Zásadní změna v porovnání s demokratickou ústavou z roku 1929 byla na poli zákonodárném. Parlament „nahradily“ čtyři „poradní orgány“ a Spolkový sněm jako schvalovací orgán byl složen z delegátů těchto orgánů. Poradními orgány se staly: Státní rada, Spolková kulturní rada, Spolková hospodářská rada a Rada zemí. Tyto instituce měly charakter stavovského zastoupení na nejvyšší úrovni. Jestliže Státní rada zkoumala návrhy zákonů z hledisek všeobecné prospěšnosti a kompatibility se státní suverenitou – hlediska kulturní a hospodářská dominovala v posuzování vládních návrhů ve fóru Spolkové kulturní rady a Spolkové hospodářské rady. Realizaci stavovského zřízení koordinovalo ministerstvo sociálních věcí pod vedením ministra Odo Neustädter-Stürmera. Centrální role vlády v zákonodárném procesu, příprava personálního složení orgánů a především nezávažnost rozhodnutí rad pro vládní politiku byly dokladem centralistických tendencí autoritativního režimu kancléře Kurta von Schuschnigga v letech 1934-38. Kromě „řádného zákonodárství“ příslušelo vládě právo mimořádného vydávání zákonů bez účasti poradních orgánů. Ve skutečnosti ale měly „poradní orgány“ větší váhu, než jaká jim byla ústavou připsána. Emmerich Tálos to dokládá na příkladu jednání o návrhu zákona o Živnostenském sociálním pojištění, kde byly pozměňovací návrhy Spolkové hospodářské rady vládou podstatně zohledněny.³⁹

Podle ústavy mělo vzniknout sedm profesních stavů s vlastní samosprávou. Ve stavech mělo být zastoupeno hornictví a průmysl, zemědělství a lesnictví, obchod, řemesla,

³⁷ Huemer P., Sektionschef Robert Hecht und die Zerstörung der Demokratie in Österreich. Eine historisch-politische Studie, München 1975, s. 235.

³⁸ Brauneder W., Lachmayer F., Österreichische Verfassungsgeschichte, s. 237.

³⁹ Tálos E., Manoschek W., Politische Struktur des Austrofaschismus (1934-1938), in: Austrofaschismus, Beiträge über Politik, Ökonomie und Kultur 1934-1938, Tálos E. (Hg.), 4. erg. Aufl., Wien 1988, s. 85.

pojišťovnictví, svobodná povolání a veřejná správa. Smyslem celého systému byla představa, že korporativní zastoupení převezmou část státních úkolů a budou je subsidiárně vykonávat. Dalším krokem ke korporativnímu managementu zájmů bylo vytvoření stavovských výborů. Spolkový zákon o profesních stavovských výborech (smírčí komise) a řešení konfliktů vyplývajících z pracovních vztahů (BGBl. Nr. 385/ 1936) měl zajistit dodržování kolektivních smluv. Závazná forma řešení konfliktů měla nahradit právo na stávkou, která byla zakázaná. Smírčí osoba určená státem anebo soudy zasahovaly pouze v případě, když se paritně obsazené výbory nedohodly.

Autoritativní režim Dollfusse a Schuschnigga se nazýval režimem stavovským, přestože stavba skutečného stavovského uspořádání nebyla nikdy zcela realizována. Co bylo příčinou toho, že se experiment nepodařilo uskutečnit? Existovaly konkrétní projekty, které dokazovaly určitý stupeň realizace vytčených cílů, ale celý komplex problémů zůstal neřešen. V praxi byly do roku 1938 ze sedmi plánovaných stavů vytvořeny pouze dva – veřejná správa a zemědělství. Ustanovení zbylých pěti stavů zůstalo ve fázi příprav. Základní slabinou Květnové ústavy bylo nedostatečné rozpracování nižších stupňů systému stavů, které měly zajistit provázanost až na nejnižší úroveň k jednotlivým zaměstnancům. Navíc chybělo přesné formulování úkolů uvedených sedmi stavů.

Podle znalce období let 1934-1938 historika Gerharda Jagschitze dávaly rámcové postuláty Květnové ústavy jednotlivým aktérům rakouské politické scény dobrý manévrovací prostor k posilování pozic ve státním aparátu.⁴⁰ Právě proto pochopíme, že se podařilo řadu korporativních prvků z období 1934-38 uplatnit v období Druhé republiky, ovšem za diametrálně odlišných vnitropolitických podmínek - v proporčním, konsensuálním a demokratickém prostředí.

I když budování stavovského systému nesplnilo všechna očekávání jeho tvůrců, můžeme konstatovat, že režim prokázal obdivuhodnou schopnost udržet se i za velmi nepříznivé situace. V polovině roku 1934 mělo Rakousko za sebou dvě občanské války, oficiálně neexistovala vnitřní opozice, Hitler se plně distancoval od nacistického puče a po nějakou dobu nezasahoval do vnitřních záležitostí Rakouska. Režim přesto nebyl schopen se vypořádat s hospodářskými problémy, ale v dlouhodobější perspektivě ani s nacismem.

⁴⁰ Jagschitz G., *Der österreichische Ständestaat 1934-1938*, in: *Österreich 1918-1938, Geschichte der Ersten Republik*. (Hg.) Erika Weinzierl, Skalník K. (Hg.), Graz, Wien, Köln 1983, s. 501.

Reflexe

Oficiální hodnocení období let 1933-38 bezprostřední poválečnou generací bylo pochopitelně takové, aby usnadnilo počátky Druhé rakouské republiky. Ve společném prohlášení první poválečné koaliční vlády ÖVP a SPÖ v roce 1946 stálo: „Rakousko kladlo praktický odpor agresivní politice Hitlera jako první svobodný stát, tak činilo pět let jako jediný stát“.⁴¹ Boj vlády Engelberta Dollfusse za zachování státní nezávislosti země a proti nacistickým snahám o ovládnutí Rakouska byly jen jednou částí výsledků jeho dvouletého působení. Cenou za v daných podmínkách schůdná zahraničněpolitická řešení byl vnitropoliticky neblahý stav. Občanská válka v únoru 1934 znamenala katastrofu, ale zároveň i poučení a memento pro následující generace. Období konfrontace dvou velkých táborů na rakouské politické scéně je ještě dnes politicky bolestivou záležitostí. 12. únor 1934 zanechal hluboké rány v historickém vědomí sociální demokracie.⁴²

První republika přesto dala základ modernímu nezávislému Rakousku. 27. května 1945 se obnovené politické síly demokratického Rakouska v „Prohlášení nezávislosti“⁴³ přihlásily k ústavě z roku 1920 ve znění z roku 1929. Karl Renner zastupoval *Sozialdemokratische Partei Österreichs* (SPÖ), Leopold Kunschak *Österreichische Volkspartei* (ÖVP) a Johann Koplenig *Kommunistische Partei Österreichs* (KPÖ). Deklarace byla projevem ochoty politických stran navázat na meziválečnou demokratickou tradici před rokem 1933. Vývoj v roce 1945 potvrdil vůli dvou největších politických táborů, nepřímých nástupníků křesťanskosociální strany v podobě ÖVP a sociálních demokratů z SPÖ ke spolupráci na základě kompromisu. Občanská válka z 12. února 1934 se stala mementem a poučením pro následné generace.⁴⁴

Zůstane otázkou historické interpretace, zda byl Dollfussem nastolený systém „přípravnou“ fází pro následný anšlus, jakýmsi autoritativním předstupněm nacistické diktatury, nebo naopak skutečným oddálením vlády Hitlera a posledním obdobím svobodného samostatného vývoje země před okupací Německem. Jeden z pohledů zdůrazňoval, že Engelbert Dollfuss jako nositel „stavovského státu“ padl jako první a jediný státník na světě v boji proti nacismu a udržel tím právě tradici rakušanství. Druhý pohled vysvětluje období

⁴¹ Rot-Weiß-Rot-Buch. Darstellungen, Dokumente und Nachweise zur Vorgeschichte und Geschichte der Okkupation Österreichs, Wien 1946.

⁴² Řeč bývalého spolkového kancléře Viktora Klimy 12. února 1999, u příležitosti výročí událostí 12. února 1934; pramen: <http://www.austria.gv.at/service/database/speeches/german>.

⁴³ Ermacora F. (Hg.), Österreichische Bundesverfassungsgesetze. 2. Aufl., Wien, Köln, Weimar 1994, s. 38.

⁴⁴ Srovnej Stourzh G., Vom Reich zur Republik. Studien zum Österreichbewußtsein im 20. Jahrhundert, Wien 1990, s. 61.

Dollfussovy vlády jako fázi, v níž byla zrušena parlamentní demokracie a vytvořeny základní rysy autoritativního a ultrakonzervativního režimu, který přetrval ještě v období 1934-38 za vlády Dollfussova nástupce Kurta von Schuschnigga. Po této „předeře“ bylo pak Rakousko 12. března 1938 obsazeno německými vojsky a připojeno k nacistické Třetí říši. Tento interpretační spor se odráží v historickém hodnocení dodnes a je podmíněn politickou příslušností jednotlivých autorů či politických aktérů.⁴⁵

Rakouská „koaliční historiografie“ vycházela po roce 1945 z podstaty budování demokratické společnosti na základě kompromisu socialistického a konzervativního tábora. Do poloviny 60. let 20. století nehledali ředitel Institutu pro soudobé dějiny ve Vídni Ludwig Jedlicka nebo historik a bývalý redaktor Ludwig Reichhold konkrétní viníky ztroskotání Rakouské republiky. Do skupiny děl „koaličních“ historiků bychom mohli zařadit i standardní, ale v současnosti již překonanou, syntézu k dějinám Rakouska *Geschichte Österreichs* z pera Ericha Zöllnera, která poprvé vyšla v roce 1961.⁴⁶ Zöllnerova kniha naznačila svým kritičtějším zpracováním odklon od neutrální interpretační platformy. Podle jeho názoru autoritativní obrat vlády po 4. březnu 1933 sice oživil tradice rakušanství, ale byl proveden proti duchu ústavy. Pro Dollfussovou vládu každopádně znamenal citelnou ztrátu autority.

Od druhé poloviny 60. let 20. století prodělala rakouská historiografie obrat ke kritickému pohledu na období počátků Dollfussovy vlády i založení „stavovského státu“. Diferencovanější postoj k meziválečnému Rakousku byl dán překonáním počáteční krize identity Rakouska po roce 1945, období okupace země spojeneckými mocnostmi, ale především stabilizací postavení Rakouska jako samostatného státu podepsáním Státní smlouvy v roce 1955. Autoři nové vlny publikací z let 1972-1984 hledali příčiny oslabení demokracie u konkrétních vnitropolitických aktérů konzervativního spektra. Roli křesťanskosociální strany analyzoval Anton Staudinger příspěvkem do sborníku *Vom Justizpalast zum Heldenplatz. Studien und Dokumentationen 1927-1938*.⁴⁷ Za hlavního hybatele protidemokratického procesu označil vedení křesťanskosociální strany, ne fašistický *Heimwehr*, který vždy zůstal „mladším partnerem“ protidemokratické koalice. Křesťanští sociálové skutečně nesli největší míru politické odpovědnosti za vývoj v Rakousku. Rozbor

⁴⁵ Například rozhovor mezi Helmutem Wohnoutem a Wolfgangem Maderthanerem na stránkách listu *Salzburger Nachrichten* z 24. července 2004; obdobnou kontroverzní diskusi mezi Helmutem Wohnoutem a Antonem Pelinkou otiskl list *Die Furche* 15. února 2004.

⁴⁶ Zöllner, E., *Geschichte Österreichs. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Wien, München 1990.

⁴⁷ *Vom Justizpalast zum Heldenplatz*. Jedlicka L., Neck R. (Hg.), *Studien und Dokumentationen 1927-1938*, Wien 1975.

právních aspektů a role vysoké byrokracie v procesu vzniku diktatury v Rakousku poskytla kniha Petera Huemera.⁴⁸ Diferencovaný a do hloubky propracovaný pohled na problematiku postavení církve a politického katolicismu v období První rakouské republiky podala historička Erika Weinzierl ve stati *Kirche und Politik*, součástí sborníku *Österreich 1918-1938. Geschichte der Ersten Republik*.⁴⁹ Součástí tohoto sborníku je i analýza mechanismů fungování stavovského státu od Gerharda Jagschitze, jednoho z největších znalců Dollfussova a Schuschniggova režimu. K pádu demokracie přispěla podle výzkumů Karla Haase i hospodářská politika rakouských vlád a její ovlivňování ze strany Svazu rakouského průmyslu i pozorovatelů Společnosti národů.⁵⁰ Právě průmysl měl tradičně jiný pohled na ekonomické vztahy než nositelé parlamentního státu. V porovnání se studii rakouských odborníků, které byly věnovány dílčím otázkám, zohlednil německý historik Ulrich Kluge obecnější souvislosti včetně předchozí ústavně politické situace země.⁵¹

Roku 1984 uplynulo 50 let od osudových událostí v Rakousku. U této příležitosti poprvé vyšel sborník *Austrofaschismus, Beiträge über Politik, Ökonomie und Kultur 1934-1938* k problematice Rakouska v období od pádu demokracie do anšlusu 1938.⁵² Svazek iniciovali profesori Emmerich Tálos a Wolfgang Neugebauer. Představoval kompletní sestavu (vesměs kritických) článků k jednotlivým problémům vědecké diskuse. Nejnovější rozšířené vydání z roku 1988 obsahovalo i líčení zahraniční politiky Rakouska z pera Karla Stuhlpfarrera.

Politickou kulturu První republiky oslabovaly dva příkopy, které byly dědictvím z minulosti. První odděloval tábor příznivců „rakouské myšlenky“ od velkoněmeckého nacionálního tábora, druhý parlamentní demokracii od protiparlamentních a „nadstranických“ sil. Do těchto dvou konfliktních liniích se promítal i námi sledovaný vztah tradice a moderny. Protiklady se zdály být ještě zvládnutelné na bázi kompromisních jednání na počátku republiky ve formě „velké koalice“. Podle Franze Schausbergera byl právě princip „proporční demokracie“ (spolupráce dvou velkých politických táborů) základní podmínkou pro uchování

⁴⁸ Huemer P., Sektionschef Robert Hecht und die Zerstörung der Demokratie in Österreich. Eine historisch-politische Studie, München 1975.

⁴⁹ Weinzierl E., *Kirche und Politik*, in, *Österreich 1918-1938, Geschichte der Ersten Republik*. Weinzierl Erika, Skalnik K. (Hg.), Graz, Wien, Köln 1983.

⁵⁰ Haas K., *Industrielle Interessenpolitik in Österreich zur Zeit der Weltwirtschaftskrise, Jahrbuch für Zeitgeschichte*, Wien 1978.

⁵¹ Kluge U., *Der österreichische Ständestaat 1934-38, Entstehung und Scheitern*, Wien 1984.

⁵² *Austrofaschismus, Beiträge über Politik, Ökonomie und Kultur 1934-1938*, Emmerich Tálos (Hg.), 1. Aufl., Wien 1984.

demokracie.⁵³ Hans Kelsen, který stál u zrodu rakouské ústavy, viděl podstatu parlamentní demokracie ne „v neomezené vládě většiny, ale ve stálém kompromisu mezi skupinami národa, které jsou zastoupeny v parlamentu v podobě menšiny a většiny“.⁵⁴ Jednotlivé politické skupiny na pravici i na levici nejen nespolečně pracovaly, ale vydržovaly si ozbrojené svazky. Mohlo mít demokratické republikánské zřízení za takové situace pevné kořeny? Porušení principu „proporční demokracie“ a jeho trvalé zanedbávání bylo základní chybou a prvním krokem k odklonu od demokracie. Skutečný průběh událostí v letech 1932-34, ale i po desetiletí fungující systém Druhé republiky, dal pozitivní roli „proporční demokracie“ za pravdu.

Literatura:

- Berchtold K. (Hg.), *Österreichische Parteiprogramme 1868-1966*, München 1967.
- Binder D. A., *Dollfuß und Hitler. Über die Außenpolitik des autoritären Staates in den Jahren 1933-34*, Graz 1979.
- Brauneder W., Lachmayer F., *Österreichische Verfassungsgeschichte*, 1992.
- Bruckmüller E., *Das österreichische Bürgertum zwischen Monarchie und Republik*, *Zeitgeschichte*, Jg. 20, Heft 3,4, März-April 1993, s. 60-83.
- Eichstädt U., *Von Dollfuß zu Hitler. Geschichte des Anschlusses Österreichs 1933-38*, Wiesbaden 1955.
- Ermacora F. (Hg.), *Österreichische Bundesverfassungsgesetze. 2. Aufl.*, Wien, Köln, Weimar 1994.
- Ermacora F. (Hrsg.), *Österreichische Bundesverfassungsgesetze*. Wien, Köln, Weimar 1994.
- Gulick Ch., *Österreich von Habsburg zu Hitler*, Berkeley 1948.
- Gunther J., *Evropa – jaká je*, Praha 1936.
- Hanisch E., *Der lange Schatten des Staates. Österreichische Gesellschaftsgeschichte im 20. Jahrhundert 1890-1990*. Wien 1994.
- Huemer P., *Sektionschef Robert Hecht und die Zerstörung der Demokratie in Österreich. Eine historisch-politische Studie*, München 1975.
- Jagschitz G., *Die Jugend des Bundeskanzlers Dr. Engelbert Dollfuß. Ein Beitrag zur geistlich-politischen Situation der sogenannten "Kriegsgeneration" des 1. Weltkrieges, (unveroeffentlichte Dissertation)*, Wien 1967.

⁵³ Schausberger F., *Letzte Chance für die Demokratie, die Bildung der Regierung Dollfuß I im Mai 1932. Bruch der österreichischen Proporzdemokratie*. Wien, Köln, Weimar, 1993.

⁵⁴ Lehmbruch G., *Proporzdemokratie. Politisches System und politische Kultur in der Schweiz und in Österreich*. Tübingen, 1967, s. 23.

- Jagschitz G., Der österreichische Ständestaat 1934-1938, in: Österreich 1918-1938, Geschichte der Ersten Republik. (Hg.) Erika Weinzierl, Skalnik K. (Hg.), Graz, Wien, Köln 1983, s. 497-517.
- Kindermann, K. G., Zur Tabu-Zone des österreichischen Widerstandes, in: Kontroversen um Österreichs Zeitgeschichte. Verdrängte Vergangenheit, Österreich-Identität, Waldheim und die Historiker, Botz G. Sprengnagel G. (Hg.), Frankfurt, New York 1994, s. s. 481-493.
- Klemperer K. von, Ignaz Seipel. Staatsmann einer Krisenzeit, Graz, Wien 1976.
- Kluge U., Der österreichische Ständestaat 1934-38, Entstehung und Scheitern, Wien 1984.
- Maderthaler W., Die Sozialdemokratie, in: Handbuch des politischen Systems Österreichs. Erste Republik 1918-1938, Hanisch E., Staudinger A., Tálos E. (Hrsg.), Wien 1995, s. 179-194.
- Pauley, B. F., Hahnenschwanz und Hakenkreuz. Der Steierische Heimatschutz und der österreichische Nationalsozialismus 1918-1934, Wien, München, Zürich 1972.
- Rot-Weiß-Rot-Buch. Darstellungen, Dokumente und Nachweise zur Vorgeschichte und Geschichte der Okkupation Österreichs, Wien 1946.
- Seipel, I. , Der Kampf um die österreichische Verfassung, Wien, Leipzig 1930.
- Schausberger F., Letzte Chance für die Demokratie, die Bildung der Regierung Dollfuß I im Mai 1932. Bruch der österreichischen Proporzdemokratie. Wien, Köln, Weimar, 1993.
- Schneeberger Franziska, Heimwehr und Bauern - ein Mythos, *Zeitgeschichte*, Heft 4, Jg. 16, 1989, s. 135-145.
- Spann O., Der wahre Staat. Leipzig 1921.
- Staudinger A., Austrofaschistische "Österreich"-Ideologie. in, Austrofaschismus, Beiträge über Politik, Ökonomie und Kultur 1934-1938, Emmerich Tálos (Hg.), 4. erg. Aufl., Wien 1988, s. 287-317.
- Stourzh G., Vom Reich zur Republik. Studien zum Österreichbewußtsein im 20. Jahrhundert, Wien 1990.
- Stourzh G., Die Aussenpolitik der österreichischen Bundesregierung gegenüber der nationalsozialistischen Bedrohung. in: Stourzh G u.a. (Hg.), Österreich, Deutschland und die Mächte. Internationale und österreichische Aspekte des *Anschlusses* vom März 1938, Wien 1990.
- Suppan, A., Der Vertrag von St. Germain 1919. Beurteilungen, Inhalte und Konsequenzen, *Christliche Demokratie*, Zeitschrift des Karl von Vogelsang-Institutes, Jg. 8, Nr. 1, 1990, s. 7-13.
- Tálos E., Manoschek W., Politische Struktur des Austrofaschismus (1934-1938), in: Austrofaschismus, Beiträge über Politik, Ökonomie und Kultur 1934-1938, Tálos E. (Hg.), 4. erg. Aufl., Wien 1988.
- Weber E. (Hg.): Dollfuß an Österreich. Eines Mannes Wort und Ziel. Wien 1935.
- Weinzierl E., Kirche und Politik, in, Österreich 1918-1938, Geschichte der Ersten Republik. Weinzierl Erika, Skalnik K. (Hg.), Graz, Wien, Köln 1983, s. 437-497.
- Wiltschegg W., Österreich - der "zweite deutsche Staat". Der nationale Gedanke in der Ersten Republik, Graz, Stuttgart 1992.

Wohnout, H.: Middle-class Governmental Party and Secular Arm of the Catholic Church: The Christian Socials in Austria, in: *Political Catholicism in Europe 1918-45*, Wolfram Kaiser, Helmut Wohnout (Hrsg.), London and New York 2004, s. 172-194.

Zöllner, E., *Geschichte Österreichs. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Wien, München 1990.